3. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку: Програма та методичні рекомендації / Укл. А.М.Богуш. – К.: ІЗНМ, 1997. – 112 с.
4. Гавриш Н.В. Розвиток мовленнєвотвочої діяльності в дошкільному дитинстві: Дис. … доктора пед. наук: 13.00.02 / Гавриш Н.В. – Одеса,2001. –424 с.
5. Забрамная С.Д. Практический материал для проведения психолого-педагогического обследования детей: пособие для психол.-мед.-пед. комис. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2005. – 32 с.; 115 карт. – (Коррекционная педагогика).
6. Марченко Інна Сергіївна. Формування творчого зв'язного мовлення у дошкільників із затримкою психічного розвитку: Дис... канд. пед. наук: 13.00.03 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. - К., 2001. – 244 с.
7. Шеремет М.К. Мовленнєва діяльність в системі підготовки дошкільників з ТПМ до школи. // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету: Серія соціально-педагогічна. Випуск VIII / За ред. О.В.Гаврилова, В.І.Співака. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2008. – 476 с.

УДК: 376-056.263:612.858.7:8

ЗАКОНОМІРНОСТІ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ СПРИЙМАННЯ ТА РОЗУМІННЯ УСНОГО МОВЛЕННЯ У ОСІБ З ВАДАМИ СЛУХУ

Луцько К.В.
кандидат педагогічних наук, доцент
Інститут корекційної педагогіки та психології
НПУ імені М.П.Драгоманова

У статті подано результати досліджень щодо активізації формування сенсорних механізмів сприймання, впізнавання та розуміння мовленнєвих сигналів та важливості забезпечення глухій дитині здатності до інтелектуальної обробки сенсорної інформації.

В статье поданы результаты исследований относительно активизации формирования сенсорных механизмов восприятия, узнавания и понимания речевых сигналов и важности обеспечения глухому ребенку способности к интеллектуальной обработке сенсорной информации.

In the article new researches are given in relation to activation of forming of sensory mechanisms of perception, recognition and understanding of vocal signals and importance of providing to the deaf child of capacity for intellectual treatment of sensory information.

Ключові слова: механізми сприймання та розуміння усного мовлення, сенсорний розвиток, інтелектуальна підготовка глухих дітей до сприймання, впізнавання та розуміння усного мовлення.

Ключевые слова: механизмы восприятия и понимания устного вещания, сенсорное развитие, интеллектуальная подготовка глухих детей к восприятию, узнаванию и пониманию устной речи.

Keywords: mechanisms of perception and understanding of the verbal broadcasting, sensory development, intellectual preparation of deaf children to perception, recognition and understanding of the verbal broadcasting.

Сучасна сурдопедагогіка розглядає проблему дитячої глухоти з позицій впливу ураження слухового аналізатора на особистісний розвиток дитини, в тому числі і на сенсорний, з яким пов'язані такі важливі психічні функції як сприймання, пам'ять, мислення. Новітні технології навчання орієнтовані, насамперед, на використання повноцінної інтелектуальної сфери глухої дитини, попередження виникнення негативних проявів у її психічному розвитку (а не лише на їх подолання), на компенсацію, корекцію тих відхилень у становленні дитячої особистості, які були спричинені порушенням слухової функції.

Одним з найважливіших напрямків компенсації наслідків глухоти є виявлення закономірностей функціонування механізмів сприймання та розуміння усного мовлення у осіб з вадами слуху, їх врахування при розробці системи відповідних технологій навчання й виховання.

Пріоритетним у нашому дослідженні є реалізація інтелектуально-комунікативного та інтелектуально-полісенсорного принципів, які передбачають інтенсивне використання та розвиток збереженого природного інтелекту глухих дітей, з опорою на полісенсорні механізми сприймання навколишнього середовища, як предмета комунікації, та усного мовлення (не лише ураженим слухом, але й специфічними для сприймання мовлення повноцінними аналізаторами).

Відомо, що сприймання та розуміння мовлення – це складний багатоплановий процес. Складність цього процесу обумовлена тим, що, по перше,сприймання, як психічний процес, стосується чуттєвого пізнання, а по друге, сам об'єкт сприймання – мовлення- лише окремими своїми складовими залишається на рівні чуттєвого пізнання. За своєю сутністю сприймання та розуміння мовлення можна розглядати з позицій активізації процесів вищого порядку відображення об'єктивної дійсності, а саме мислення, тому що зміст, який міститься в мовленнєвому продукті, є результатом опосередкованого другосигнального відображення дійсності (И.А. Зимняя).

Інтелект глухої дитини у наших дослідженнях розглядається з точки зору його неушкодженості, але як такий, що має специфічний розвиток, відкритий до раціонального задіяння збережених сенсорних систем, механізмів, не характерних для сприймання мовлення (шкіро-тактильного, зорового аналізаторів), інтелектуально забезпечених шляхів розвитку ураженого слухового сприймання та слухової пам'яті.

При дослідженні сприймання мовлення в умовах патології слуху необхідно враховувати виділені і досліджені в психолого-педагогічній науці три фази розвитку мовлення та мислення у дітей:

1) ситуативне мислення і мовлення, що мають продуктивний розвиток в ранній період, коли спілкування дитини з оточенням спирається на чуттєво-рухові враження, коли йде засвоєння зв'язків між впливом безпосередніх подразників і враженнями, почуттями, що їх викликали;

2) розвиток конкретно-іммажинативної (англ. image - образ) мовленнєвої діяльності. В цей період дитина вже може відійти в своєму спілкуванні від безпосереднього впливу на її органи чуття предметів, про які йдеться. Спілкування розгортається на основі уявлення і пам'яті, збагаченими минулим досвідом.

3) розвиток контекстного мовлення та абстрактного мислення, узагальненого і опосередкованого з допомогою мовленнєвих засобів.

Вивчення процесу розвитку мовлення у дітей з вадами слуху свідчить про те, що у них ці фази певною мірою зміщені в часі, але вони мають місце і по своєму реалізуються. Смислове сприймання, як психічна функція, характеризується структурністю і має свої рівні сформованості не лише у чуючих дітей, але й у тих, що мають вади слуху.

При розробці теорії забезпечення психолого – педагогічних умов формування і розвитку специфічної інтелектуальної діяльності при сприйманні і розумінні усного мовлення дітьми та дорослими з вадами слуху, було враховано дані загальної психології, які свідчать, що при сприйманні усного мовлення важлива не тільки і не стільки сформованість перцептивної функції, скільки засвоєння лінгвістичних знаків і норм оперування ними.

Якщо звернутись до психологічної теорії С.Фесседена, то в ній подано таку послідовність рівнів смислового сприймання мовлення:

1) встановлення факту отримання інформації (без аналізу і її оцінки);

2) виділення інформації із загального фону об»єктів сприймання;

3) співвіднесення отриманої інформації з минулим досвідом (впізнавання);

4) оцінка сприйнятої інформації, співставлення для з'ясування відмінностей і подібностей;

5) продовження суб'єктивно-оціночної обробки сприйнятої інформації з метою виявлення загального змісту, підтексту тощо;

6) передбачення наступного ходу подій (змісту подальшої інформації);

7) інтроспективна оцінка всього процесу (підключення емоційної сфери).

У роботах лінгвістів виступає чисто лінгвістичний підхід, у якому сприймання розглядається згідно ієрархії лінгвістичних знаків: фонема-морфема-слово-речення-контекст (Л.В.Бондарко, Н.Г.Загоруйко, В.А.Кожевников та ін.).

Прикладом об'єднання психологічного підходу з лінгвістичним можна вважати схему, запропоновану Д.Міллером, у якій виділено шість рівнів: слухання, порівняння, граматичне «визначення почутого», семантична інтерпретація, контекстуальне розуміння, контроль достовірності.

Близькою за змістом до рівнів, виділених Д.Міллером, є структура сприймання мовлення, запропонована В.Шубіним, яка також включає шість елементів - три статичні і три динамічні: статичні - знакосприймальний апарат, знакові відбитки, знакодешифрувальні моделі; динамічні - оператор первинної сегментації,оператор семантизації і оператор контролю.

Дослідники фізіології мовленнєвих механізмів (Л.А.Чистович та ін.) також об'єднують психологічну та лінгвістичну сторони процесу сприймання мовлення. В модель сприймання та розуміння мовлення вони включають три послідовно об'єднані моделі: перша модель сприймання перетворює акустичні мовленнєві сигнали у послідовність фонетичних елементів. Ці фонетичні елементи людина, яка сприймає мовлення, може повторити, відтворити їх в артикуляційному коді. Проте ця модель не розшифровує зміст мовлення, яке людина сприймає.

Друга модель перетворює послідовність фонетичних елементів в зміст фрази шляхом здійснення морфологічного та синтаксичного аналізу. Ця модель вже здатна розкривати зміст. Проте він може бути

інтерпретований не зовсім точно. Істинність розкриття змісту пов'язана з третьою моделлю, яка включає інтелектуальну інтерпретацію отриманої інформації.

Для теорії та практики сурдопедагогіки, сурдопсихології важливою ланкою є забезпечення у осіб з вадами слуху здатності до інтелектуальної обробки інформації. Щодо сенсорної сторони при сприйманні мовленнєвих сигналів, то вона є краще вивченою і механізм сенсорної обробки мовленнєвої інформації тим, хто її сприймає, є значною мірою,визначеним (Ф.Ф.Рау, В.П.Овсянник, Б.С.Мороз, В.І.Бельтюков, Є.П.Кузьмичева, Э.В.Миронова, С.В.Чадова та ін.). Нові дослідження, важливі для формування умінь та навичок сприймання та розуміння усного мовлення глухими, дозволяють лише удосконалити відповідні методики.

Сенсорний рівень складає основу процесу сприймання, проте забезпечує лише переведення зовнішніх сигналів на код внутрішніх. На цьому рівні можливе кількісне визначення обсягу інформації. На перцептивному рівні здійснюється переведення зашифрованої в нервовому коді звукової інформації на знакову систему предметних образів сприймання (В.П.Зінченко).

Схему сенсорно–перцептивної обробки мовленнєвого сигналу розробив М.І.Жинкін. Вона складається із двох етапів на сенсорному рівні і із п'яти етапів на перцептивному рівні. Сенсорний рівень включає:

1) аналіз синтетичного акустичного образу, який поступив в слухову систему;

2) переведення акустичного образу в код нервових імпульсів, утримання в слуховій пам'яті акустичного образу на час, необхідний для його обробки, кодування.

З точки зору сурдопедагогіки ключовим моментом цього процесу кодування є утримання акустичного образу в слуховій пам'яті. Наші дослідження показали, що розвиток слухової пам'яті, її значення в сприйманні, розпізнаванні та розумінні усного мовлення недостатньо забезпечений відповідними технологіями навчання осіб з вадами слуху. У процесі дослідження було встановлено, що при обробці звукових (мовленнєвих) сигналів дітьми та дорослими з вадами слуху спостерігається уповільнена динаміка цього процесу. Наприклад, на розпізнавання (впізнавання), голосної фонеми дитина може витрачати 25 і більше сек., якщо її слух ще не підлягав тренуванню або це тренування не було достатньо методично обґрунтованим (тоді як чуюча людина витрачає 3-4 м/сек. Важливим у інтерпретації цього феномену є розуміння того, що звук ці 25 сек. не звучить. У пам'яті дитини залишаються лише його сліди. Ці сліди і уможливлюють подовження в часі аналізу звука дитиною, а отже і формування у її пам'яті звукового (акустичного) образу.

На підставі цих даних можна зробити два висновки, важливі для методики навчання: 1) при формуванні акустичних образів фонем у слуховій системі конкретної дитини необхідно передбачити час, конче потрібний їй на впізнавання фонеми та запам'ятання її образу; 2) тривалість аналізу звукового образу фонеми має бути такою, щоб запобігти, так званого, «маскування» одного звука іншим, що можливо,зокрема, при недотриманні необхідного інтервалу між вимовлянням звуків. Маскування можливе, якщо подається два сигнали і перший сильніший за наступний. а також, якщо сигнали близькі за своїми частотними характеристиками (наприклад, «А», «О»). Подальше скорочення часу обробки мовленнєвого сигналу можна забезпечити завдяки виробленню, насамперед, чітких акустичних образів фонем у свідомості глухої дитини, а також складових та фонетичних характеристик слів, словосполучень, речень. Результати дослідження сприймання, впізнавання та відтворення, запам'ятання акустичних образів фонем співзвучні зі сприйманням, аналізом-синтезом, розумінням слова, словосполучення, фрази. Ці мовленнєві одиниці потребують часу на їх обробку, спеціальних технологій навчання, спрямованих на формування механізмів їх не лише сприймання, а і запам'ятання акустичних ознак, засвоєння.

Продовжуючи розглядати схему сенсорно-перцептивної обробки мовленнєвого сигналу, розроблену М.І.Жинкіним, зазначимо, що перцептивний рівень включає п'ять етапів: 1) первинний синтез слова, в основі якого лежить операція розрізнення; 2) повний синтез слова, в основі якого лежить впізнавання на основі звіряння; 3) фразовий синтез слів в системі повідомлення на основі застосування граматичних та логічних правил; 4) вторинна аналітико-синтетична обробка всього повідомлення з метою визначення повного і точного змісту, на основі врахування інтонаційної характеристики повідомлення; 5) розуміння думки окремого повідомлення і утримання цієї думки шляхом переводу на свій стиль мислення.

Глибинна сутність кожного з цих етапів потребує суттєвого переосмислення сучасної методичної системи формування мовлення у дітей з вадами слуху, виходячи з необхідності фомування ключових психічних функцій, необхідних для забезпечення інтелектуалізації обробки мовленнєвих сигналів, їх запам'ятання, усвідомлення, включаючи лінгвістичний компонент. Для інтерпретації акустичного, оптичного (артикуляційного) або знакового сигналу необхідний достатній лінгвістичний досвід, який уможливить перцептивний рівень аналізу мовленнєвих сигналів.

Рівень сформованості умінь та навичок сприймання та розуміння зверненого мовлення у глухих дітей може виражатися в характеристиках сукцесивності та симультанності (поступовості та одномоментності). Сукцесивність - це повне розгортання всіх дій і операцій, розкладання мовленнєвого потоку на окремі складові, на встановлення характеристик окремих сигналів та їх зв'язків з конкретними мовленнєвими елементами. Глухій

дитині, необхідно забезпечити усвідомлення всіх складових структури мовленнєвого потоку,опорних сигналів, які дозволяють здійснити його сенсорний та лінгвістичний аналізи. Лише опанування умінь та навичок розгорнутого аналізу забезпечить дитині чи дорослому з вадами слуху симультанний синтез та подальше згортання сукцесивного аналізу.

В.П.Зінченко вважає, що симультанне, одномоментне сприймання і впізнавання є результатом навчання, на початкових стадіях якого більшу роль відіграють рухи рецепторних апаратів та подальша редукція цих рухів. З цієї точки зору симультанне сприймання є миттєвим впізнаванням вже відомого.

Забезпечення глухій дитині здатності сприймати відоме пов'язано з розвитком у неї специфічної інтелектуальної діяльності, яка базується на розпізнаванні окремих мовленнєвих сигналів (сенсорних-обмежених звукових, зорових, а також тактильно-вібраційних при використанні стаціонарної апаратури або ритміко-інтонаційних в природних умовах спілкування). Психолого-педагогічні засади розвитку у глухих дітей сприймання, впізнавання та розуміння усного мовлення орієнтовані на враховування фізіологічно обумовлених закономірностей розвитку дитячої особистості, її сенсорної, інтелектуальної сфер у складних зв'язках та взаємовпливах, здатності до саморозвитку, до раціональнеого використання залишків ураженого слуху (тобто того каналу, який природно запрограмований на сприймання мовлення) та тих сенсорних систем, які можуть бути пристосовані до сприймання мовлення з метою компенсації ураженого слуху (зоровий, шкіро-тактильний) за умов забезпечення специфічної інтелектуальної діяльності глухої дитини при сприйманні та інтерпретації мовленнєвих сигналів. У процесі нашого дослідження було з'ясовано, що у сприйманні, розпізнаванні та розумінні усного мовлення провідне місце належить саме специфічному унікальному інтелектуальному компоненту дитини (дорослого) з вадами слуху, який забезпечує опрацювання інформації та важливість врахування ієрархії в залученні кожного з аналізаторів (слухового, зорового, шкіро-тактильного) до сприймання усного мовлення, його аналізу та синтезу. Якщо говорити про ієрархію (послідовність) надходження мовленнєвих сигналів до сенсорних систем глухої дитини, то нами встановлено, що перші відчуття надходять до шкіро-тактильного аналізатора, тобто першими сприймає дитина тактильно-вібраційні сигнали, що дають інформацію про складо-ритмічну будову слова, словосполучення, речення, далі зором дитина сприймає артикуляційні образи фонем, артикуляційно-ритмічні сигнали, які при відсутності вібратора, дають відомості про кількість складів у слові, про довжину слова, фрази, а вже потім звукові. Ці дані дозволяють створювати та використовувати такі методики формування у глухих дітей відповідних умінь та навичок, які здатні забезпечити сукцесивне, а далі і симультане сприймання мовленнєвих сигналів.

Теоретичні дані уможливлюють розробку нових ідеологічних підходів до розгортання всієї компенсаторно-корекційної діяльності педагога та дитини за умови розгляду слухового, зорового та тактильно-вібраційного сприймання як особливої, необхідної глухій дитині (дорослому) інтелектуальної функції.

Виділено стимулюючі фактори інтелектуальної діяльності дітей з порушеннями слуху при сприйманні усного мовлення, а саме: активізація використання тих мовленнєвих сигналів, які забезпечують аналіз - синтез мовленнєвого потоку і, зокрема, його ритміко-інтонаційних особливостей, фонетичного складу, націленість на смислонесучі функції фонем у складі окремих морфем у слові, словосполученні, реченні, порівняння зі зразком, прийняття рішення, розуміння. Встановлено, що саме прийоми такого аналізу – синтезу у дитини (чи дорослої людини) необхідно сформувати в процесі навчання як основу компенсаторно–корекційних механізмів.

Встановлено, що слухові, тактильні (тактильно-вібраційні) відчуття у поєднанні здатні донести глухій дитині значно об'ємніший образ звукового стимулу (сигналу, мовленнєвого потоку), який при відповідному інтелектуально забезпеченому поданні педагогом, з одного боку, та інтелектуальною спроможністю дитини до його „обробки," з другого, обумовлює значне пошвидшення процесу оволодіння нею мовленням. Тому всі рівні сприймання і обробки мовленнєвого сигналу (дорецепторний, рецепторний та центральний-корковий) в компенсаторно-корекційній площині розглядаються не лише як фізіологічні процеси, а й інтелектуальні.

Виявлено, що слухове сприймання разом із тактильно-вібраційним стимулює власну мовленнєву діяльність глухої дитини, емоційний розвиток, покращує запам'ятовування матеріалу, позитивно позначається на її настрої та соціальній активності.

Саме тому важливим компонентом корекції розвитку особистості глухої дитини є забезпечення їй можливості слухати власне мовлення, що детермінує слухову, інтелектуальну самостимуляцію.

Основні складові процесу та змісту формування умінь та навичок сприймання усного мовлення, забезпечення його свідомості та розуміння подано у двох таблицях: перша відображає основні складові сприймання слова, а друга - фрази (речення).

Таблиця 1.

Орієнтовні складові змісту формування умінь та навичок сприймання усного мовлення.

СЛОВО

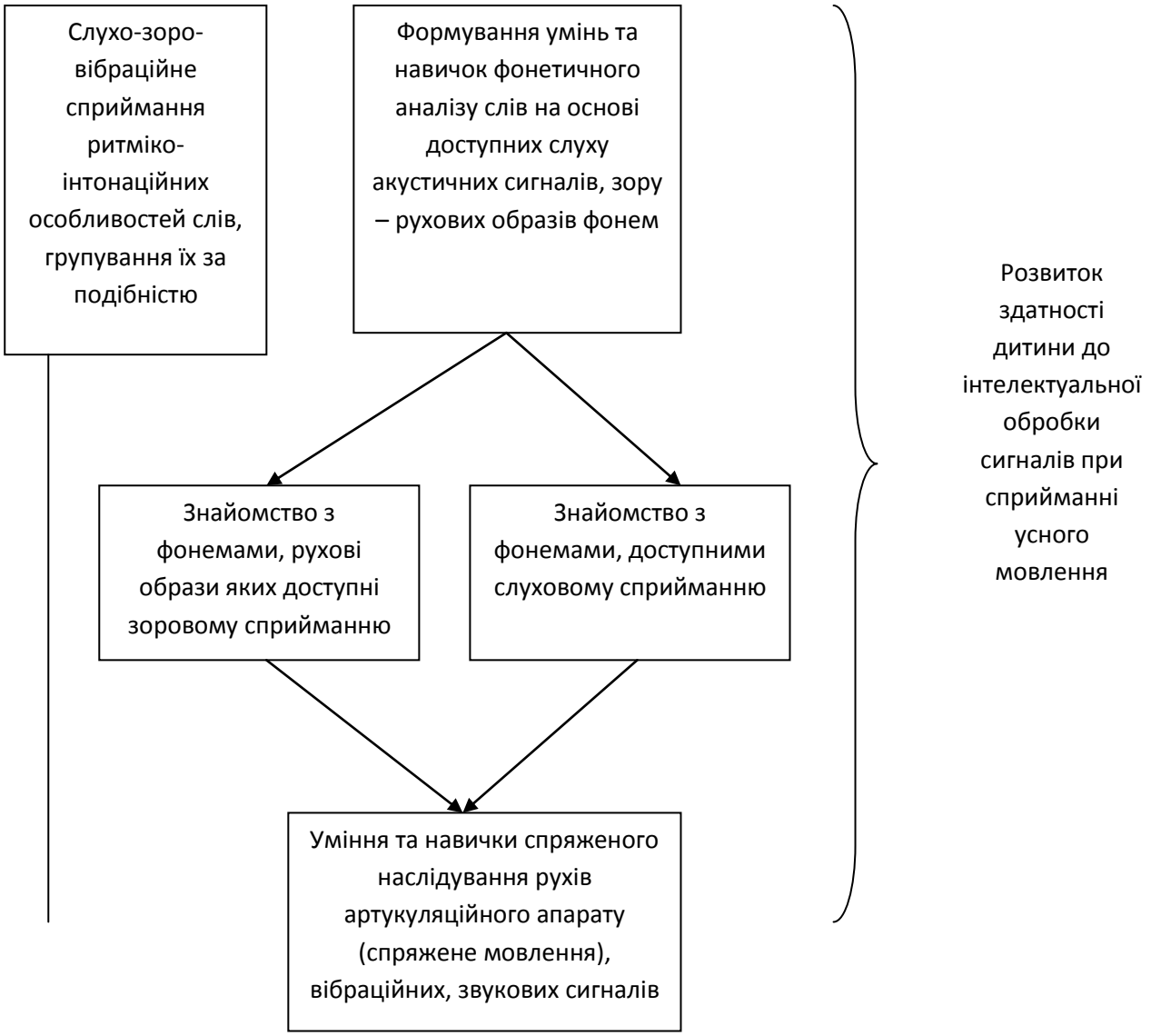

Таблиця 2.

Орієнтовні складові змісту формування умінь та навичок сприймання та розуміння усного мовлення.

ФРАЗА (Речення)

Аналіз поданих таблиць дозволяє засвідчити, що основною складовою їх змісту є забезпечення інтелектуального розвитку дитини, її спеціальна підготовка до розпізнавання, інтерпретації (аналізу, узагальнення) сенсорних ознак мовленнєвих сигналів.

І при аналізі слова, і при аналізі фрази наявні дві фази (за А.Р.Лурія), перша з яких пов'язана з процесами, які забезпечують розшифровку мовних кодів, а друга з процесами розшифровки того глибинного змісту, який міститься у повідомленні, що сприймається.

При сприйманні мовлення глухими як рівень слів, так і рівень фраз містить першу фазу - розшифровку мовних кодів: сприймання ритміко-вібраційних (а при відсутності вібратора і на більш високих рівнях здатності глухих осіб до розшифровки мовленнєвих кодів - ритміко-інтонаційних) особливостей слів, словосполучень, фраз; фонетичний аналіз слів, словосполучень, фраз (речень), який, стосовно мовлення глухих, можливий на основі їх артикуляційного (моторного) досвіду при породженні мовлення.

Друга фаза пов'язана з формуванням у осіб з вадами слуху здатності до симультанного синтезу. В іншому випадку вони не зможуть сприймати, аналізувати, синтезувати отримані сигнали і на їх основі ропізнавати та розуміти зміст зверненого мовлення. Підготовка до симультанного синтезу включає симультанний аналіз, зокрема: розпізнавання граматичних ознак, встановлення асоціативних зв'язків між словами, прогнозування мовлення тощо, тобто інтелектуальну обробку мовленнєвої інформації, що миттєво надходить.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1.. Жинкин Н.И. Механизмы речи. М. 1958

2.Зимняя Л.А. Смысловое восприятие речового сообщения в кн..Смысловое восприятие речового сообщения:. М. 1976

3.Мороз Б.С., Луцько К.В.(ред..)Сучасні технології реабілітації і навчання дітей з вадами слуху та мовлення// Науково-методичний збірник.-К.:2003.

4.Овсяник В.П., Мороз Б.С., Луцько К.В. Деякі аспекти кохлеарної імплантації та можливості її проведення в Україні. Випуск 6. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти колекційної роботи. К.: -2005.

5.Чистович Л.А. и др.. Физиология речи. Восприятие речи человеком. Наука Л 1976.

УДК:59.9:376.4

ПРО РЕЗУЛЬТАТИ ВИВЧЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СПОСОБУ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УЧНІВ З НЕДОЛІКАМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Ляшко В.В.
Херсонський державний університету

У статті висвітлюються результати проведення констатуючого експерименту з вивчення індивідуального стилю трудової діяльності в розумово відсталих учнів.

В статье отображаются результаты проведения констатирующего эксперимента по изучению индивидуального стиля трудовой деятельности у умственно отсталых детей.

The results of conducting the stating experiment in the individual style studying of the intellectually backward children labour activity is considered in the article.

Ключові слова: Індивідуальний стиль діяльності, індивідуальний спосіб діяльності, типи, рівні сформованості.

Ключевые слова: индивидуальный стиль деятельности; индивидуальный способ деятельности; типы, уровни сформированности.

Key words: the individual way of activity; the individual manner of activity; types, level of forming.

Аналіз проблеми дослідження стилю, зокрема у спеціальній психології, пов'язаний з широким спектром досліджень особистості дитини з вадами розвитку, її індивідуально – типологічних властивостей. а звідси і можливостей, необхідних для соціалізації та інтеграції у сучасне суспільство.

Можливості психічного розвитку людини є далеко не вивченими, серед них окреме місце займає дослідження індивідуального стилю діяльності, що проявляється у праці, яка грає велику роль у долі розумово відсталих школярів. Трудова діяльність у даної категорії дітей слугує ефективним засобом корекції розумових,